

Функційно-семантичне навантаження часток у вираженні негативних емоцій у політичному дискурсі

М. О. Вінтонів, М. Н. Дорошенко

Київський університет імені Бориса Грінченка м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: mvintoniv@ukr.net, domarinen@ukr.net

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-161V148-15>

Анотація. У статті висвітлено питання статусу службових частин мови в сучасній лінгвоукраїністиці, визначено основні підходи до типології часток та аналізу їхніх диференційних ознак. Основна увага приділена засобам реалізації оцінки повідомлюваного, розкрито функційно-семантичне навантаження часток у реалізації негативних емоцій в українському політичному дискурсі.

Ключові слова: частка, речення, висловлення, функція, дискурс.

Вступ. У сучасній лінгвоукраїністиці актуальним постають питання статусу службових частин мови, визначення їхніх концептуальних і диференційних ознак, що зумовлено прагненням поглибити типологію граматичних категорій на нових засадничих та методологічних принципах, унормувати граматичну термінологію.

Короткий огляд публікацій за темою. Часткам як окремому класу слів присвячено спеціальні праці таких дослідників, як В. В. Виноградов, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Є. М. Галкіна-Федорук, П. О. Лекант, Т. М. Ніколаєва, О. О. Стародумова, О. Б. Шапіро, Н. Ю. Шведова, Г. Є. Щербань та інші. За походженням частки досить неоднорідні, оскільки вони сформовані на основі різних класів слів. Виділяють первинні, або непохідні, та вторинні, або похідні, частки. До первинних (непохідних) належать ті частки, які в сучасній українській мові не виявляють ні словотвірних зв'язків, ні формальних співвідношень зі словами інших класів. Їх порівняно небагато: *би, же, не, ні, ну, хай*: <...> *Я хотів би звернути особливу увагу на появу міграційних всіх процесів* („Свобода слова”. – ІСТV. – 02.11.2009. – 23:00); *Скрута легко списується на події буремного сходу. От тільки в тому ж місті, а саме – в Суходольську, можна наповнити бензобак за доступною ціною* (День. – 17.12.2014); *Це не разова акція* (Кореспондент. – 17.12.2014). Вторинними (непохідними) є частки, що мають структурно-семантичний зв'язок зі словами інших класів. За частини номовною співвіднесеністю їх поділяють на відприслівникові, відсполучникові, відзайменникові та віддієслівні.

Питання встановлення меж класу часток нерозривно пов'язане з визначенням статусу неоднорічних утворень. Частки легко входять до комплексних поєднань один з одним або з одиницями інших частин мови. Формування комплексів відбувається за функційною ознакою. При цьому часто дискусійним постає питання морфологічного статусу елементів, утворених одиниць, а також питання про співвіднесення лексичного та граматичного значень всієї одиниці. Крім того, складно буває визначити лінійну протяжність подібних неоднорічних одиниць. З проблемою встановлення меж класу часток пов'язане також питання зарахування часток до слова чи до морфеми. Частки можуть брати участь у вираженні форм окремих морфологічних категорій, входячи до складу слова або приєднуючись до нього і будучи службовими одиницями мови, не володіють усіма ознаками службових слів і почасти зближуються з морфемами. О. О. Стародумова наголошує, що серед часток є, безсумнівно, такі, які макси-

мально наближені до морфем, оскільки виконують суто граматичну функцію, але при цьому зберігають фонетичну оформленість слова: *б, нехай, давай* [9, с.7]. Близькість до морфем виявлювана, зокрема, в можливості переходу деяких часток в афікси (наприклад, частка *не*).

Проблема встановлення меж класу часток є актуальною в сучасній лінгвістиці. Це зумовлено тим, що, поперше, частки як службові елементи функційно неоднорідні і часто співвіднесені з іншими генетично або функційно близькими одиницями: модальними словами, сполучниками, вигуками тощо. По-друге, частки здатні утворювати певні поєднання один з одним або одиницями інших частин мови, що призводить до труднощів в аналізі значень всього комплексу і його складників. По-третє, деякі частки надзвичайно близькі до морфем. Все це засвідчує, що необхідно продовжувати всебічно досліджувати ці службові одиниці.

Основними напрямками аналізу явищ переходу в системі частин мови, у тому числі й партикуляції, є міжкатегорійна транспозиція та омонімія.

Мета – комплексно проаналізувати функційне навантаження часток як виразників негативних емоцій в українському політичному дискурсі.

Матеріалом дослідження є українські публіцистичні тексти початку ХХІ століття. Для досягнення поставленої мети використано описовий метод із прийомом наскрізного виписування, метод зіставлення й систематизації – для відбору й інтерпретації фактичного матеріалу; структурний – для аналізу специфіки речень із частками; дистрибутивний – за допомогою якого виявлено приховану інформацію в тексті з урахуванням парадигматичних і синтагматичних процесів

Результати та їх обговорення.

Негативні емоції зазвичай породжуються відхиленням обставин від параметрів життєдіяльності конкретної людини як особистості. Відраза – почуття огиди, ворожнечі до кого-, чого-небудь [8, с. 626]. Як показує мовний матеріал, відраза менш частотна, ніж, наприклад, презирство й гнів, у висловленнях політичного дискурсу. Це можна пояснити різним ставленням мовця до об'єкта, який викликає емоцію. Об'єкт презирства та гніву, притягуючи до себе увагу мовця, „змушує” емоцію виплеснутися в мові з відповідною ілюктивною силою. Відраза сама, як „стан психічного перенасичення”, на думку Є. П. Ільїна [5], не вимагає комунікативного впливу на об'єкт емоції, а навпаки, спричиняє відсторонення від факту дійсності, що став причиною емоції. У зв'язку з цим внесок відрази у формування ворожості менш значущий порівняно з гнівом і

презирством. Поширені випадки, де відраза експлікована в комплексі з гнівом і презирством, що квантитивно можна репрезентувати за шкалою: неприязнь – відраза – огида. Тривалість відрази, на наш погляд, відповідає тривалості безпосереднього контакту суб'єкта й об'єкта емоції. Проте зазвичай огида нетривала, тому що суб'єкт емоції намагається якнайшвидше відсторонитися від її причини. Репрезентантами негативних емоцій є частки: *теж (мені), (а) ще, ну (і), що (за), ось, ач (бач), там, як (же), ось (от) (ще), ще (чого), (і) ж*. До ядра емотивного семантичного поля негативних емоцій зараховуємо частки *теж (мені), (а / та) ще*, вживані в таких висловленнях: – *О! І ви готові небайдужим допомогти?! – звертається тим часом пані Мирослава до якогось випадково „зальотного” на захаращене подвір'я. – Теж мені свідомий киянин знайшовся! – Хвилику пізніше кидає вона з легким осудом в спину переляканому чолов'язі, що швиденько киває п'ятами на вихід у відповідь на пропозицію (<http://texty.org.ua>); **Теж мені герой!** В чому героїзм? В тому, що зрадив свою країну, підірвав її нацбезпеку? (Українська правда. – 22.06.2014); **Теж мені політик, голова аналітичного центру та ще й в президентні мітть!** Не знає елементарних речей – у світі фінансів чим більше про щось кричать – тим менш імовірно, що воно буде (Українська правда. – 30.05.2012); **Та ще як пахне!** Аромат в іграшці зберігається до півроку (Високий замок. – 31.12.2014).*

Значення частки *теж* у подібних прикладах визначуване ілюкутивним статусом несхвального висловлення. Несхвалення повідомлюваного адресатом у подібних висловленнях являє собою захисну реакцію мовця при виникненні негативної емоції. Мовець не бажає говорити, думати про те, що йому огидно, тому, репрезентуючи невдоволення, намагається відсторонитися від цього, переключити увагу учасників комунікації на інший об'єкт. Бажання відсторонитися від причини негативної емоції – найважливіша сема в тлумаченні значення частки – *теж (мені)*. Саме ця сема дозволяє розташувати несхвальні висловлення з *теж (мені)* в центрі ядра негативних емоцій. Зазвичай подібні емоційні репліки звучать як докір.

У деяких висловленнях із часткою *теж* провідним емоційним значенням є не огида, а невдоволення – обурення, гнів, наприклад: **Теж знайшов час розказувати про свої проблеми** (<http://www.djerele.com>). Автор емоційної репліки висловлює своє обурення діями якоїсь особи, критикує адресата. Репліка являє собою ніби приховане спонукання: мовець, репрезентуючи своє невдоволення діями адресата, вимагає припинення цих дій.

Крім висловлень із часткою *теж (мені)*, в центрі ФСП негативних емоцій знаходяться пейоративні вживання з часткою *(а / та) ще*: **Дециця заявив, що Порошенко не зволікає з асоціацією, а ще й підганяє ЄС** (Слово і діло. – 29.05.2014); **Також неприємно вразив експертів магазин мережі „Ашан”, де не лише не надали професійну консультацію, а ще й нагрубилі** (Урядовий кур'єр. – 26.07.2014); **То ж, якщо за підсумками року керівнику нашого району за всі його „справи” буде присвоєно звання Героя України – не дивуйтеся, бо час такий – час лицемірства та блюзнірства. А ще й приписок. Зрозуміло, що такими вчинками керівництво нашого району та управління статистики порушили**

чимало статей карного та адміністративного кодексу (Сільське життя. – 26.07.2014). У подібних висловленнях частка *ще* вказує на невідповідність виявленої ознаки предмета тому, що повинно бути нормою. Це стає причиною негативного ставлення мовця до оцінюваного предмета, особи, дії чи явища. Емоційні значення наведених висловлень із частками *теж (мені)* і *ще* близькі між собою, що підтверджено можливістю їхнього вживання в межах однієї мовної ситуації: **Теж мені начальник! А ще каже, така ж історія чекає і інші ринки міста** (Українська правда. – 21.12.2009).

Мовець висловлює невдоволення діями співрозмовника, оскільки вони не відповідають, за уявленнями автора емоційної репліки, вимогам, які природно можна їм висувати. У зв'язку з цим, мовець не бажає надалі мати справи з об'єктом оцінки і вважає його не вартим уваги.

На ближній периферії семантичного поля негативних емоцій перебувають частки *ось / от, що (за), ну (і), ач / бач*. Ці частки, вживаючись у несхвальних емотивних висловленнях при оцінному предикаті, в першу чергу, репрезентують активну негативну емоцію, яка завжди вузькоскерована і мотивована. Негативна емоція презирства завжди певною мірою супроводжувана огидою, гнівом і як наслідок є породженням ворожості, агресії. Відраза ж, на наш погляд, як „вимушена”, „небажана” емоція, не обов'язково супроводжувана презирством або гнівом і сама по собі є соціально безпечною емоцією. У зв'язку з цим уважаємо, що багато часток здатні брати участь у репрезентації презирства, певною мірою висловлюючи й огиду.

Ось диявол! Ви могли почати з головного, без вступної нісенітничі?! (<http://ukrconsalting.ru>); **Ну й тварюка ж ти, Харат'ян (<http://elive.com.ua>); **Бач, золота на вигадки хитра!** (<http://level.kiev.ua>).**

Презирство домінує над огидою в несхвальних висловленнях в тому випадку, якщо об'єкт емоції є особа або група осіб. Коли ж пейоративна оцінка спрямована на певну якість особи, неживий предмет, явище, то роль відрази в комплексі негативних емоцій зростає: **Ну і життя пішло. Усі торгують, що завгодно продають, а як обраховують!** (<https://www.google.com.ua>); **Що за люди, тільки би вкрасти, там хлопці гинуть, а вони і на цьому наживаються** (Чернівці Таймс. – 27.07.2014).

Вочевидь, це можна пояснити тим, що, зневажаючи, людина вороже ставиться до об'єкта емоції і бажає йому зла, а це неприйнятно щодо неживого предмета. Відраза ж, як стан психічного перенасичення, може бути викликана як особою (її поведінкою), так і предметом. Відраза не викликає потреби якого-небудь впливу на об'єкт, що викликав емоцію, а лише репрезентує емоційний стан мовця, який той не може підпорядкувати своїй волі.

На периферії ФСП негативних емоцій, зокрема поля „відраза” перебувають частки *як (же), ось (ще), ще (чого), (і) ж*. Уважаємо, що в розглянутих вище вживаннях (з цими частками) мовець виражає комплекс негативних емоцій, супровідною серед яких є і відраза. Наприклад, частки *як (же), ось (ще), ще (чого)* можуть репрезентувати грубу, категоричну відмову мовця виконувати будь-яку дію:

1) *Ви думаєте, він [В. Б. Гройсман] підвищив мінімальну зарплату чи хоча б зупинив інфляцію? **Ще чого!***

Його милість полягає... у дозволі платити за комунальні послуги в розстрочку! (Главком. - 20.10.2016);

2) **Ось це!** І чого ж я так переймаюся своєю зовнішністю?! У світі є чимало справді важливих проблем (Радіо „Свобода”. – 11.10.2009).

У прикладі (1) мовець незадоволений діями прем'єр-міністра В. Б. Гройсмана в подоланні інфляції. Крім того, мовець відчуває гнів щодо автора обурливої вимоги брати кредит для погашення комунальних платежів.

У прикладі (2), на відміну від прикладу (1), емоції мовця мають інші причини і вектори. Тут невдоволення, гнів і огида мовця спрямовані на самого себе. Автор емоційної репліки роздратований тим, що до моменту мовлення поведився неправильно, що, втім, не викликало негативної реакції в оточуючих. Мовець не має наміру більше продовжувати себе так вести, що може спричинити осуд із боку третіх осіб. Однак із моменту мовлення мовець байдужий до думки оточуючих, йому неприємні особи, які оцінюють факти, події, явища, що не мають до них прямого відношення. Негативні емоції мовця мають два вектори: вони спрямовані на самого мовця і на третіх осіб.

На наш погляд, у подібних прикладах модальність гніву домінує над огидою, проте повністю не перекриває „стан психічного перенасичення”.

Частка *ж* / *же* в емотивних висловленнях, які репрезентують невдоволення, лиш акцентує те чи те слово (завичай пейоративний оцінний предикат), тим самим інтенсифікує негативне емоційне ставлення і надає висловленням експресивнішого характеру: *Ну і базика ж він!* (Українська правда. – 09.11.2013); *Ну й подурному ж ведуть інформаційну війну!* (<http://www.telekritika.ua>).

Брати участь у репрезентації відрази в мові здатні частки *теж* (*мені*), (*а*) *це*, *ну* (*і*), *що* (*за*), – *от* / *ось*, *ач* / *бач*, *там*, *як* (*же*), *ось* (*це*), – *це* (*чого*), (*і*) *ж*. Причому більшість із них у несхвальних висловленнях завичай експлікують одночасно кілька емоцій: презирство, гнів і огиду, які, взаємодіючи одне з одним, становлять основу ворожості.

Висновки. На наш погляд, значення емоційних часток невіддільне від лексичного наповнення висловлення, від комунікативного наміру мовця, від прагматичної ситуації загалом. Треба наголосити, що виконання перерахованих функцій тісно пов'язано із семантикою часток, а також зумовлено певними комунікативно-прагматичними характеристиками висловлення, тому **перспективи** подальшого дослідження вбачаємо в аналізі семантико-комунікативних функцій часток у тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / Под ред. Г. А. Золотовой. 4-е изд. – М., 2001. – 720 с.
2. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови [Текст] / І. Вихованець, К. Городенська. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
3. Знаменская А.В. Частица «ну и» в современном русском языке [Текст] / А. В. Знаменская // Ученые записки Смоленского ГПИ. Вып. 24. – Смоленск, 1970. – С.243 – 257.
4. Изард К. Психология эмоций / К. Изард. – СПб.: Питер, 1999. – 464 с.
5. Ильин Е. П. Эмоции и чувства [Текст] / Е.П. Ильин. – М., СПб., Нижн. Новгород: Питер, 2002. – 750с.
6. Лаптева О. Д. Нерешенные вопросы теории актуального членения предложения [Текст] / О. Д. Лаптева // Вопросы языкознания. – 1972. – № 2. – С. 42–47.
7. Николаева Т. М. Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков) [Текст] / Т. М. Николаева. – М.: Наука, 1985. – 186 с.
8. Словник української мови: в 11 т. / ред. кол.: І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. В. Винник та ін. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
9. Стародумова Е. А. Акцентирующие частицы в русском языке [Текст] / Е.А.Стародумова. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1988. – 96 с.
10. Шведова Н.Ю. Русская грамматика/под ред. Н. Ю. Шведовой. – В 2 т.: Т. 1. – М.: АН СССР, 1980. – С. 96–122.

REFERENCES

1. Vynogradov V. V. Russkii yazyk (Grammaticheskoe ucheniie o slove) / Pod red. G. A. Zolotovoi. 4-e izd. – M., 2001. – 720 s.
2. Vyhovanecz I. Teoretychna morfologija ukrainkoi movy [Tekst] / I. Vyhovanecz, K. Gorodenska. – K.: Pulsary, 2004. – 400 s.
3. Znamenskaia A.V. Chasticza «nu i» v sovremennom russkom yazyke [Tekst] / A. V. Znamenskaia // Uchenyie zapiski Smolenskogo GPI. Vyp. 24. – Smolensk, 1970. – S.243 – 257.
4. Izard K. Psihologija emocii / K. Izard. – SPb.: Piter, 1999. – 464 s.
5. Ilin E. P. Emotsii i chuvstva [Tekst] / E.P. Ilin. – M., S-Pb., Nyzhn. Novhorod: Piter, 2002. – 750 s.
6. Lapteva O. D. Nereshennye voprosy teorii aktualnogo chleneniia predlozheniia [Tekst] / O. D. Lapteva // Voprosy yazykoznaniiia. – 1972. – № 2. – S. 42–47.
7. Nikolaieva T. M. Funkcii chasticz v vyskazyvanii (na materiale slavianskix yazykov) [Tekst] / T. M. Nikolaieva. – M.: Nauka, 1985. – 186 s.
8. Slovnyk ukrainkoi movy: v11 t./red. kol.: I.K.Bilodid, A.A.Burjachok, V.V.Vynnyk ta in.-K.: Nauk. dumka, 1970-1980.-T.1-11.
9. Starodumova E. A. Aktsentiruiushchye chastytsy v russkom yazyke [Tekst] / E.A.Starodumova. – Vladyvostok: Yzd-vo Dalnevostochnoho un-ta, 1988. – 96 s.
10. Shvedova N. Yu. Russkaia grammatika / pod red. N. Yu. Shvedovoi. – V 2 t.: T. 1. – M.: AN SSSR, 1980. – S. 96–122.

Functional and semantic load of particles in expression of negative emotions in political discourse

M. Vintoniv, M. Doroshenko

Abstract The article offers insight into the status of auxiliary parts of speech in contemporary Ukrainian linguistics. It also highlights key conceptions of the types of particles and provides analysis of their differentiated attributes. The article is focused on means of assessment of information, functional and semantic load of particles in expression of negative emotions in Ukrainian political discourse.

Keywords: *particle, sentence, speech, function, discourse.*

Функционально-семантическая нагрузка частиц в выражении негативной эмоции в политическом дискурсе

М. А. Винтонив, М. Н. Дорошенко.

Аннотация. В статье освещены вопросы статуса служебных частей речи в современной лингвистике, определены основные подходы к типологии частиц и анализа их дифференциальных признаков. Основное внимание уделено средствам реализации оценки сообщаемого, раскрыто функционально-семантическую нагрузку частиц в реализации негативных эмоций в украинском политическом дискурсе.

Ключевые слова: *частица, предложение, высказывание, функция, дискурс.*